

КОЯ Е БИЛА СТОЛИЦАТА НА ВЕЛИКА БОЛГАРИЯ

Димитър Г. Чанев

Abstract: *The union of Great Bulgaria lasted approximately from 632 to 679. S. Pletneva writes that the capital of this state was the city of Phanagoria, which was located on the Taman Peninsula. This is unacceptable, because archeology shows that more important artifacts associated with donations from the court of Constantinople during the time of the great ruler Kubrat are located near the Middle Dnieper, Poltava region. In turn, the morpheme `ta` indicates the supremacy of Poltava, therefore, the city with this name was the capital of the Bulgarian state.*

Keywords: *Bulgaria, Phanagoria, Poltava, kagan, Kubrat*

Болгарино, знай своя род и язик! – Паисий Хилендарски. И чрез своя език да осветим едно тъмно петно в познанието си за нашите народ и първична родина.

В своя труд „ХАЗАРЫ“ авторката С. А. Плетнева пише, че столицата на основаната от Кубрат Велика България е разрушеният от хуните в IV век и по-късно презастроен в VII век град Фанагория. Велика България била разположена на Таманския полуостров, включително поречието на река Кубан и в Приазовските степи (там където е била областта Оногурия – б.а.). За Фанагория е известно, че е била на самия нос на този полуостров, в началото на Керченския проток от Черно море към Азовско (1, с. 20).

Никакви аргументи обаче не са приведени за това, че столицата на държавата на Кубрат по време на неговото управление е бил посоченият град Фанагория, поради което тази версия се явява по-скоро само една ефирна хипотеза. Но е на лице следният контрааргумент: „Така, във Фанагория на Боспор (керченския проток – б.а.) седяли (на престола – б.а.) българският управител и каганският (хазарски – б.а.) тудун“ (1, с. 30). От ясно по-ясно е, че става въпрос за България на Бат Баян или негови наследници. Когато каганството се е установило у хазарите, по-късно след смъртта на Кубрат, чийто владетелски стан е бил разположен левобрежно в зоната на средното течение на Днепър, то е много вероятно следващият български канас/княз да е бил призван да се установи във Фанагория, в непосредствения обхват на хазарския каган. Възможно е още

приживе при Кубрат най-големият му син да е бил изпратен за подуправител в Оногурия, което след смъртта на баща му да е предопределило оставането му на място около или във Фанагория, с преместване на бащиния му властови център.

Според проф. Георги Атанасов – Органа, вуйчо на Кубрат, отделя кубратовите оногундури от Тюркския каганат около 629 г. През 630 г. в каганата избухва гражданската война, а в 631 г. навършилият вече 60 години и обявил се за върховен кан Органа загива (4, с. 122, 123).

Това фактически предопределя независимостта на Кубрат с неговите съплеменници и откъсването им от каганата на тюркют.

Невъзможно е станалият велик владетел и патриций Кубрат, с неговата Голяма, Велика България да е бил под хазарско, тудунско опекунство. Неуместно е дори само да се предположи гореказаното, а и хронологично е несъвместимо, понеже Кубрат става независим владетел двадесет години преди възникването на Хазария в средата на VII век.

М. И. Артамонов пише за хазарския каганат, че неговата история започва в 651 г. (2, с. 171).

Получила заслужено прозвището Голяма, Велика, разгърнала се от Кавказ до Карпатите, кубратовата държава е известна още и като Черна България. Най-вероятно от нея са останали „в наследство“ селищата с „черни имена“ като Чернобил, Чернигов, Черкаси, Черновци – образували своеобразна огърлица около град Киев.

Град Варачан в Северокавказието е известен като столица на „царството на хуните“. Името му се свързвало с названието на страната Барсилия и подразделенията на болгар – барсили и савири, намиращи се в тесни връзки с хазарите. Заедно барсили и савири съставяли това, което арабските писатели наричали страната Беленджер. Още Казам-Бек, съобщава М. Артамонов, четял това название в текста на Табари като ‘Булкер’ или ‘Балк’. Той предполагал, че названието „Беленджер“ се е появило вследствие на небрежност на преписвачите и от неразбирането, в което са попаднали географите в IX век. Ако Беленджер било само неправилно изписване на името Болгар, то следвало, че царството на хуните се е наричало царството на болгар; название което често се съчетавало с названието на хуните – хуни-болгар (2, с. 184).

Названието хуни-болгар показва, че става въпрос за фрагмент от разпадналото се Обединение Велика България, което е било с твърде богат и сложен етногенезис. Показва, че столицата Варачан е била такава само за някаква севернокавказка част от нейното българско население. Град Варачан не би могъл да бъде българска столица, преди да възникне държавата с новоизбрано име България. Никъде не е било отбелязано, че Варачан е бил столица на Велика България, а и този град е бил твърде отдалечен от властовия ѝ център.

Анализирайки събитията и ситуацията около началото на управлението на Кубрат, очевидно в нововъзникналата му държава, М. И. Артамонов е определил умозаклучително, че това трябва да бъде отнесено към 632 г., непосредствено предшествашо присъединяването на кутригурите (2, с. 163).

В своята докторска дисертация Лев Гумилов пише, че „*основаната от Кубрат българска (болгарска – б.а.) държава е просъществувала до 679 г.*“ (6, с. 237). Но това сведение не е съпроводено от никаква аргументация, нито е посочен извор, от който е извлечено. То вероятно е логически обусловено от напускането на левобрежното Приднепровие, което са предприели Кубер, Аспарух и Алцек с техните сподвижници и последвало във времето фрагментиране на бащината им държава.

След като каганът (кан на кановете) на тюркют Тун джабгу е убит от чичо си в 630 г., последният приел титлата Кюйлюг Сибир хан. Вождът Кубрат поддържал чичо си Сибир хан, по-точно вуйчо Органа, наречен така като роднина по женска линия. Предполагаемо, за да има под своя опека още един княз, каганът Органа е дал независимост на Кубрат и неговите оногундури. Пишейки за въстание на кутригурите, Лев Гумилов веднъж посочва, че то е отместило границата на прабългарите (болгарите – б.а.) от Дон на Карпатите. След това пояснява, че източните кутригури се присъединяват към едноплеменните им (сродни, но разноплеменни – б.а.) утигури, образувайки заедно с тях прабългарския, (по-точно българския – б.а.) народ. Въстанието на кутригурите срещу аварите, дало на Кубрат Причерноморските степи... (6, с. 235, 236).

След като каганът Органа загива през 631 г. и след основаването на България в 632 г. е нямало по-подходящ владетел от Кубрат за онаследяването на овакантената каганска позиция и титла. Такъв, княз на князете, той се оказва като вожд на утигури, кутригури, съюзни оногундури, с включване в състава на последните, освен на утигури и на хуноутри, сиреч унгарци, на алани и кримски останки от готи – още от времето на Атила и други... Свързан с тюркют по майчина линия, Кубрат най-вероятно е станал върховен каган и на нововъзникналата двадесет години по-късно Хазария.

Няма сведения за въоръжени конфликти между известните в историята като сродни, в езическите времена – болгари, след това български и хазари. Според мен съществуват две възможности за вероятното преминаване на каганската власт от Кубрат към владетеля на Хазария. Едната е, че поради наследяване на лествичната система от каганата на тюркют, каганската власт е преминавала не от баща към син – понякога малолетен, а към най-възрастния родственик, какъвто в онзи момент може да е бил хазарският владетел. Другата е, че, ако Бат Баян е бил отявлен пацифист, може доброволно да се е отказал от властта на велик владетел, за да не се занимава с армейска дейност в тежките въоръжени конфликти по оно-

ва време между хазари и араби в Закавказието, колкото и невероятно да изглежда това.

След отстъплението на Аспарух от Хипийските планини, според арменската география Ашхарацуїц на Анания Ширакаци, бягайки пред хазарите и най-вероятно заедно с тях от арабите, то Бат Баян неминуемо е бил осведомен за силата на арабската инвазия. Инвазия, довела до редица хазаро-арабски войни, в една от които, в самия край на своя живот, е възможно да е взел участие със своя войска на страната на хазарите и самият Аспарух/Испор (посмъртно название – б.а.) – тъй като вероятно тогава е погубил много измаилтяни¹ според Български апокрифен летопис от XI век (3, с. 78, 440).

За създаването на Обединението Велика България Св. Плетнџова е посочила същата 632 г. Но в противоречие с това сведение е написала, че „*вождът и управител Кубрат в 635 г., след освобождението от властта на Тюркския каганат, възглавил самостоятелното обединение – Велика България.*“ (1, с. 20, 76). И тъй като нейният труд „ХАЗАРЫ“ е издаден в 1986 г., много по-късно от този на М. Артамонов в 1962 г., е много вероятно тя да е била повлияна от уклџна в България за година на основаване, поради незнание по въпроса, да се сочат години на „утвърждаване“. Като 635 г. и 681 г. за държавите на Кубрат и Аспарух, например; 635 г. е отстоявана и от не един български професор, когато става въпрос за това в коя година е създадена държавата на Кубрат.

За 632 г. византийският хронист патриарх Никифор е записал:

„*По същото време [632 г.] господарят на уногундурите Кубрат, племенник на Орган, въстанал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отправил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те запазили до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций.*“ (3, с. 77).

¹ Измаилтяните са араби, а не хазари.

Какво става ясно от този цитиран текст? Първо, че в 632 г. Кубрат е все още само вожд на оногундурите от намиращата се не само на Таманския полуостров Оногурия (sic) и въстанал срещу хагана на аварите. Но в предходните една-две години, Кубрат и неговите оногундури са извоювали своята независимост от Тюркския каганат, без да са били под зависимост от Аварския. Под аварска зависимост с основание за въстание са били кутригурите и антите. За последните проф. Г. Атанасов пише, че „*антите и изобщо името анти изчезва от писмените източници след 602 г., когато са разгромени от аварския пълководец Аспих... Явно след 602 г. антите се изтеглят на североизток в една зона на зрача за ромейските и западните хронисти.*“ (4, с. 151). В зоната на здрача, след изтеглянето на антите на североизток, хипотетично, но логично те са навлезли в контактна зона с кутригурите и оногундурите, а последните са оглавили, вероятно и организирали противоаварското въстание. И най-вероятно точно в тази 632 г. е била създадена Голямата Велика България. Голяма по територия, по население и Велика по дела, каквито се явяват успехите срещу тюркют (мн.ч. на тюрк – б.а.) и срещу аварите. Изводът от това събитие е, че още в зората на своето възникване българският народ освен оногундурска е включвал в своя състав и славянска – антска, компонента. След като държавата България е била учредена, вече независимият, със самочувствието на ВЕЛИК владетел КУБРАТ, с безспорна власт в азовския и черноморския, севернокавказки и севернокарпатски регион е изпратил своите пратеници при императора Ираклий и сключил с него мир.

Изразът „по това време“ може да бъде разглеждан и като понятие за малко по-продължителен времеви период. Лев Гумилџов е предположил, че „*около 635 г. Кубрат нанася поражение на аварите и същевременно изпраща пратеничество в Константинопол...*“ (6, с. 236). Счита, че е предположил, защото не е посочил твърдо 635 г., а е написал уклончиво „около 635 г.“. Въз основа на такива предположения може би някои автори сочат 635 г. като годината, в която вероятно аварите са били окончателно прочистени, с което Вели-

ка България вече безспорно се е утвърдила. И съвсем неправомерно са я заявили като година на нейното основаване; тоест – година на учредяване, свързано с избори на държавно и народно име, защо не и на столица, на върховен жрец – колобър, на държавен, многоетносен владетел; а той вероятно е утвърдил своите подуправители в лицето на боили, бояри, все с о-кната вокализация, в съзвучие с о-кнатата, установила се в началото на VII век, по сведения на доц. П. Голийски (8, с. 52-55), реч. Макар че след време българската държава преустановява съществуването си, то титулатурата бояр/боляр на нейните велможи се е съхранила в „славянския“ свят – в Дунавска България и в Московска Россия.

Българското име е изборно, избрано в определен момент име. По времето на възхода и величието на хуните, по името на вожд Баламбер/Баламир, се е срещало най-вероятно етноското название „балгари“; но не и бол-, бул- или бъл-гари. В началото на VII век, а и преди това, вече няма следи от това име и неговата употреба, отбелязано и от д-р Живко Войников. Във връзка с това д-р Войников пише за Ганчо Ценов, че: *„името българи свързва с думата „бъл“, с която започвало името на първия хунски цар Баламир (Баламбер)“* (4, с. 16), пояснявайки наивността на това и други „прозрения“ на този автор. В случая е налична фонетична нелепост по отношение свързването на името на хунския вожд, с корен подлексемата „бал“, с българското ни име, чийто корен е „бъл“.

Уважаемият Ж. Войников², пишейки за групировката Купи-булгхар, е написал, че тя е най-голямата, заселила се по горното и средно течение на река Кубан. И е направил неприемливия извод, че „Българите край Кубан са всъщност създателите на Кубратова България.“ (4, с. 50).

Този извод е неприемлив, защото по цитирания по-горе текст на патриарх Никифор, създателите на България са оногундурите –

гун (рус.), сиреч хун-ите оногури от намиращата се на Таманския полуостров Оногурия, начело с вожда си Кубрат и въстанниците „анти“, с включване и на кутригурите. Не населението от севернокавказките селища Балх, Билхар и Булкар Балк³, за които е писал доц. Петър Голийски (8, 344-346), е било движещата сила, формирала държавата с името България. И владетелският център на тази държава не е бил край река Кубан, а в зоната на средното течение на река Днепър.

Проф. Рашев е написал за: „познатото още от V век име оногури – племето, настанило се край източните брегове на Азовско море през 453 г.“ (5, с. 35).

Проф. Геза Фехер е отбелязал, че оногури са наричани както българите, така и унгарците (9, с. 6), което определя това название не толкова като племенно, а като нарицателно – според мен.

Лев Гумильов обобщено е определил, че „сарагурите, оногурите и урогите са угри, предци на древните българи“ (7, с. 76), което е вярно само до някъде, частично. Българската народност е ранносредновековна, формирала се в седми и в следващите векове, а угрите, угрофините са само едно от съставилите я племена.

Изводът от изчезването на името „анти“ в писмените източници след 602 г. е, че след освобождението им от аварско робство в 632/635 г. тяхната територия е станала част от държавата България, а етносът им се е влял в българската народност. След това, заедно с всички останали от великото обединение, те са се наричали и са били наричани българи. Тяхното и на територията им местоположение, вероятно са предопределили държавната властова структура да се позиционира с изместване на запад, в новия приблизителен географски център на държавата, който отнесен към град Полтава, днес е известен като североизточна Украйна, макар и не съвсем източна. Мястото се явява централно когато се включи и При-

² Д-р Войников е положил сериозен труд в проучването на редица речници, включително и на екзотични такива, за да открие значението на името България. Без успех засега.

³ Имената на тези севернокавказки селища са подвеждащи за произхода на названията България и България от самите тях, както и за формирането на етногенезиса ни.

кубанието, в момента част от Россия, което е било източна част от територията на Обединението Велика България.

За съвместното съществуване на оногундури и анти красноречиво говори археологията. Според проф. Георги Атанасов: „с антите може да се свърже т.нар. пенковска култура със специфична керамика (своеобразна емблема е биконичното гърне...), накити (т.нар. антски сребърни бижута... и характерни фибули), жилища – землянки и най-сетне погребения с трупозгаряне, урнови и безурнови, но винаги без външни признаци на терена...“ (4, с. 147). По-нататък този автор пише за голяма концентрация на пастирски паметници в ареала на Пенковската култура, или т.нар. неин Пастирски вариант. Голяма била концентрацията на такива паметници по Среден Днепър, но специално пастирската керамика се откривала в мнозинството пенковски комплекси, разпрострени като дъга от Прут до Донецк. В някаква степен тя напомняла салтовската керамика с окръглените форми на гърнетата, сивочерния цвят и най-вече излъсканата повърхност. За синхронност по време, пише проф. Г. Атанасов, на пастирските паметници с пенковските (антските); и че обикновено се откривали в един хоризонт на едни и същи селища като важна индикация за съвместен живот. На повечето обекти с пенковски и пастирски паметници се регистрирала и типична чисто славянска (склавинска – б.а.) керамика тип Прага-Корчак, за която не е било ползвано гърнчарско колело (4, с. 147-149).

Погледнато непредубедено, историята на Обединението Велика България е предистория на Българската и Киевската държави, които впоследствие са унаследени от Русийската и Украинската държави и техните истории. Тези държави са „деца от една майка“, които в различните времена на своето образуване са получили различни имена. Независимо, че във върхушката на Киевска Рус се е вляла „варяжка кръв“, то генотипът и основно славянската реч на широките народни маси са се съхранили. Разбира се с появяването на някои характерни нюанси във времето и пространството.

Столицата, престолният град на княза на князете Кубрат е определила и новия вла-

детелски център. За него проф. Г. Атанасов е написал: „... с част от уногондурите Кубрат се премества далеч на северозапад и формира нов владетелски център около средното Днепровие... Забележително е, че тъкмо в този район, на левия бряг на Среден Днепър около 453 г. синът на Атила, Ернак (Ирник в „Именника на българските канове“, представен като предшественик на Кубрат), установява своята владетелска резиденция, с която се свързва богатият хунски некропол до Новогригориевка... Може само да се гадае дали при избора на Среден Днепър за нов държавен център Кубрат е воден и от сантименти по наследството на Ернак... Именникът обаче е реален документ, който предполага, че във Велика България са знаели добре кой е Ернак.“ (4, с. 144, 145).

Най-важен аргумент за това къде е бил позициониран великобългарският владетелски регион са археологическите находки, за които проф. Г. Атанасов пише, че: „... почти всички погребални и „поменални“ (?) комплекси тип „Малая Перешчепина“, съдържащи богати дарове и свързани с висшата аристокрация на Кубратова България са ... основно в басейна на р. Днепър. Дори по-скоро в Среден Днепор.“ (4, с. 142).

Много е вероятно погребението на Ирник в този регион да е предопределило в него – там, не съвсем далеч от Полтава, да са били и погребенията, съдейки от намерените артефакти, на Кубрат край Малая Перешчепина и на Аспарух по-на изток край село Вознесенка. Но освен това причината за избора на този погребален регион може би е бил и вероятният престолен град Полтава. Аргументите ми в подкрепа на тази хипотеза са следните:

Названието на българския град Ямбол се среща идентично на два пъти като Ямпол(ь) в Украйна. Веднъж като име на вече умъртвения от хитлеристите град в област Виница и втори път на село от градски тип в Донецка област. Подлексемата `бол` в българския език е в по-мекко произношение като `пол` в украинския език. `Бол` е корен на името България, а `пол` е корен на името Полтава. При това постфиксът `ава` в името на града е показател за родителен падеж, за принадлежност към Пол/Бол-гария, най-вероятно. Но кое дава основание, че в този български град е бил престолът

на Кубрат? Това е морфемата „та“ с понятие за върховенство, което се носи от нея. Това може да бъде илюстрирано от следните българоезични и някои не българоезични примери:

„Тай пан“ (тай – с вероятен еквивалент „най-та“ – б.а.) е заглавието на романа на Джеймс Клавел, преведено като „върховният господар“;

Тапа – връхният елемент към бутилката, господарят, който държи „дявола“ в нея;

Тайко – върховен, тригодишен жребец;

Таке – връхна шапка, върху главата;

Тъпан, тамбура – известни като диригентите, тактомерите на оркестъра;

Таван, тапет – върху, отгоре стоящи;

Тава, тенджерата, тиган – върху пламъка, отгоре стоящи;

Таран, танк, топ, тачанка – върховни оръжия на бойното поле, всяко за своето време;

Таркан, бори – управител на крепост, върховен;

Тикин, канар – висше същество, принц, престолонаследник;

Татко – глава на семейството;

Тангра – върховен бог;

Талант – голяма, висша способност.

Нещата не са съвсем еднозначни, защото е възможно подлексемата `пол` да е корен на думата „полис“ – град. Но независимо дали името Полтава означава „бол-гарски върховен“ или „град върховен“, то изводът е, че най-вероятно градът Полтава е бил престолният, столицният, владетелският град на Велика България, намиращ се в нейния владетелски център, в средата на украинската степ. И ако първите писмени сведения за този град са били от 12 век, това не значи, че той не е съществувал в ранното средновековие като укрепен стан, при това владетелски! Ехо от отминалите времена е съвременната реплика на укрепен лагер с ограда от дървени греди с остри върхове край съвременния град Полтава.

Такава е моята аргументирана хипотеза, сиреч теза, въз основа значението на морфемата `та` и местоположението на българския владетелски център в левобрежната зона на Среден Днепър, свързани с град Полтава, за отговор на въпроса „коя е била столицата на Голямата Велика България?“.

Литература:

1. С. А. Плетнева, ХАЗАРЫ, Издателство НАУКА, Москва, 1986, с. 20, 76
2. Артамонов М. И., История хазар, Ленинград, 1962, с. 163, 171, 184
3. П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Том 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, с. 77, 78, 440
4. Рашо Рашев, Георги Атанасов, Живко Войников, БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЯ, том II, ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ, СТАРАТА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ И НЕЙНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ В ИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО, Издателство АБАГАР, Велико Търново, 2013, с. 16, 50, 122, 123, 142, 144, 145, 147 – 149, 151
5. Рашо Рашев, ПРАБЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРСКОТО ХАНСТВО НА ДУНАВ, „Класика и стил“ ООД, София, 2001, с. 35
6. Лев Гумилев, ДРЕВНИТЕ ТЮРКИ Великият тюркски хаганат, Ирина Галчовска – Геа 11, София, 2007, с. 235 – 237
7. Лев Гумилев, ХУНИТЕ Хегемонът на Азия, Ирина Галчовска – Геа 11, София, 2011, с. 76
8. Петър Голийски, БЪЛГАРИТЕ В КАВКАЗ И АРМЕНИЯ (II – X ВЕК), ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2006, с. 52 – 55, 344 – 346
9. Геза Фехер, Ролята и културата на прабългарите, Фототипно издание, Огледало, София, 1997, с. 6

За контакти:

инж. Димитър Г. Чанев

GSM: 0889194480

E-mail: d.chanev@abv.bg